

TYTTI RANTANEN

Yksilöpoliittisen historian aistikas sirkus

Mika Taanila ja Erkki Kurenniemi

”Onko niin, että isä toisaalta inhosikin sitä ’nykytodellisuutta’, jonka kuvailemisen ja tutkimisen hän katsoi velvollisuudekseen? Siksikö hän sujutti sekaan kuujuuttuja ja muita taruja?”

– Markku Lahtela¹

”Jumalauta mulla on outo olo”, papattaa rujo, pyörillä kulkeva robottipää Master Chaynjis Kiasman Erkki Kurenniemi -näyttelyssä². Sama tuntemus valtaa mielen, kun viettää marraskuisen viikonlopun Pneumassa, Kurenniemen (s. 1941) ja elokuvaohjaaja, kuvataiteilija Mika Taanilan (s. 1965) tuotannolle omistetulla minifestivaalilla. 1960-luvulta 2010-luvulle ulottuvan elokuva-annin lisäksi on mahdollista kuulla Kurenniemen, suomalaisen tietokone musiikin pioneerin, tuotantoa ”elektroakustisen” orkesterin esittämänä. Jokin vetää toistuvasti kiroilevan robotin luo. Voiko kone herättää hellyyttä?

Mika Taanila

Erkki Kurenniemen elämäntyötä esittelevä näyttely *Kohti vuotta 2048* ja Mika Taanilan tähänastista tuotantoa luotaava *Aikakoneita* resonoivat erillisinäkin näyttelyinä luontevasti ja kommentoivat toisiaan. *Aikakoneita*-näyttelyn tiloissa tulevat havaittaviksi ja hallitseviksi ääni ja kuva materiaalisuudessaan: huriseva projektori, kuvat tuhotuista VHS-nauhoista. Kohti vuotta 2048 kurottava Kurenniemi taas rönsyilee intiimin ja yleisen rajamailla; Kekkonen ajan futuristiseen tietokonefantisointiin sekoittuu punastuttavaa lihallsuutta.

Kurenniemellä oli kaksi elämäntyötä: Keksijän rakentamat, osin yhä toimintakuntoiset Dimi-syntetisaattorit ovat edustava esimerkki paitsi konemusiikin myös tulevaisuuskon historiasta. Toinen projekti oli ympäröivän arjen ja risteävien ajatusten tallentaminen paperi-, ääni-, ja videopäiväkirjoin. Obskuuri tajunnanvirta vaikuttaa katkeamattomalta. Muistikirjan sivulle Kurenniemi on raapustanut: ”Saako robotti nauttia kannabista?” Ääni-päiväkirjan otteessa 1970-luvun alusta hän taas mutisee:

”Primäärinen päämäärä: kahvia, mehua ja puolukkapii-rakkaa. Toisaalta tällaisena lauantaipäivänä tuntuu se koko ambivalenssi, että kun itse asiassa haluaisi mennä keskikau-pungille lorvailemaan ja katselemaan kirjakauppoja ja tyt-töjä hienommissa baareissa.”

Kurenniemen projekti muistuttaa Markku Lahtelan *Sirkuksen* (1978) kertojan, Xesmer Reodisiuksen, isän Theodisiuksen kymmenen pahvilaatikon jäämistöä, josta oli määrä kehkeytyä tuleville tutkijoille nykyajan sisäistä

ja ulkoista luonnetta valaiseva koomateos. Theodisius kuvailee niin materiaalista kuin henkistä ympäristöään yksityiskohtaisesti tavoitteenaan luonnostella ”uskottavia kuvia eräitten tuon ajan ihmisten emotionaalista historiasta, jota isä nimitti ’yksilöpoliittiseksi historiaksi’.”³ Toisaalta yksilöpoliittinen historia on läsnä myös Mika Taanilan tuotannossa, joka tutkii yhtä hyvin taustamuzakin kuin Olkiluodon ydinvoimalan vaikutusta ihmiseen. Kiasmassa esillä olevat työt edustavat vielä tekeillä olevaa, jo tuhoutunutta tai unohdetuksi tarkoitettua ”kaunista tarpeettomuutta”, jonka palaset ovat kölniläisen elokuvakriitikko Olaf Möllerin luonnehdinnan mukaan ”inhimillisen kehityksen kaatopaikalta” haalittuja aarteita⁴.

Ihmisen ja koneen yhteenlimittymät

Kummankin näyttelyn päällimmäiseksi vaikutelmaksi jää aistikkouden ja aistillisuuden poreilu – Kurenniemellä teknohippiajan himokkuus⁵, Taanilalla aistien hämärtäminen sekä ihmismielen ja teknologian suhde. Haastattelussa Taanila ei kuitenkaan myönnä olevansa ”mikään teknofriikki”:

”Teknologian vempheet kertovat arvomaailmasta ja päiväunelmista: minkälaiseksi me lajina halutaan kehittyä. Koneet on tarkoitettu palvelemaan ja helpottamaan elämää, mutta se yhdessäelo kaikessa epämääräisyydessään ja sotkuisuudessaan kiinnostaa: mihin suuntaan ihmisen psyyke on menossa?”

Kolmikanavainen videoinstallaatio *Suomen sähköisin kunta* (2012) kuvaa Olkiluoto 3:n rakennustöitä näennäisen etäältä ja vieraannutusti, jopa viileän teknisesti⁶. Vaikka ohjaaja sanoo olevansa ihmisen puolella konetta vastaan, hän inhoaa sentimentaalisuutta yli kaiken.

Toisaalta Taanilan Pneuma-festivaaleilla esitetty Tiede ja edistys-dokumenttelokuvatrilogia kätkee sisäänsä aimo kattauksen tunteita,

vaikkei sentimentaalisuuteen sorrutaisikaan. *Thank You for the Music* (1997) kuvaa taustamuzakkiteollisuutta, jonka keskeisin tehtävä on tuottaa tunteita. *Futuro – tulevaisuuden olotila* (1998) jäljittää 1960-luvun ufokesämökkiin liitettyjä myyttisiä ”action-filareita”. *RoboCup99* (2000) puolestaan kuvaa paitsi robottien kansainvälistä jalkapalloturnausta, ennen kaikkea näiden kisailevien kojeiden puolesta liikuttavuuteen asti jännittäviä ihmisiä. Taanila mainitsee haluavansa kartoittaa inhimillisiä tunteita ”mutkan kautta, koneen heijastamana”. Toisinaan kone ei tyydy vain heijastamaan tunteita vaan provosoi niitä. Kurenniemen kiroilevan robotin kohtaloksi koitui 1980-luvun alussa Taidehallissa kii-vastunut näyttelyvieras, joka oli jo ajatuksen tasolla niin tuotunut ruokottomasta koneesta, että potki sen hajalle. Asenteet elävät, Taanila toteaa:

”Ihmisen ja koneen yhteiselo voi olla todella kiihottava ajatus tai kuumottava tulevaisuusskenaario: Miten elimellisesti mobiililaitteet kasvavat käteen kiinni! Niistä tulee välttämättömiä ja niin arkinen osa elämää, että se muuttaa kokemusta. Episodi Taidehallin Dimensio-näyttelyssä 1982 oli yksittäisen kansalaisen ele, mutta se kertoo jotain oleellista siitä, että ajattelumme ihmisen ja koneen suhteesta on arkipäiväistynyt. Se ei enää ole kauhukuva, tuskin ajatus puhuvasta tai kiroilevasta robotista enää herättäisi raivoa.”

Maallikon voi olla vaikea hahmottaa uusinta teknologiaa, ellei siihen projisoi koikevaa ihmismieltä, jonkinlaista inhimillistä *homunculus*ta. Näin tehdään Risto Jarvan opettavaisessa, Postipankin tilaustyönä valmistuneessa lyhytelokuvassa *Tietokoneet palvelevat* (1968), johon Kurenniemi sävelsi sähköisen tietovirran tempoilua kuvaavan Dimi-musiikin. Jarva purkaa tietokoneen eri osiin, joita vastaavat trikooasuiset ihmishahmot näpsäkäästi prosessoivat koneeseen syötettävää informaatiota.

Aistien ja liikkuvan kuvan rajat

Vanhana filmihulluna Taanila tunnustaa, että hänen taustansa aistien rajojen kuvaamisessa ja tutkimisessa palautuu pimeässä elokuvateatterissa istumiseen. Iän myötä Taanilan teokset ovat pelkistyneet kohti riisutumpaa ja karumpaa muotoa, mutta niiden ytimessä säilyy pohdiskelu elokuvavälineen mahdollisuuksista ja perustasta:

”Elokuva on niin valtavan rikas ja jotenkin ekspansiivinen väline, että ähky on ilmiselvästi läsnä. Mieluummin teen itselleni rajoituksia. Aistien pois sulkeminen saattaa liittyä ajatusleikkiin: mitä jos asioita tekisi puolisaisesti ja vajavaisesti?”

Aistien etualaistaminen saa tarkkailemaan valppaammin myös itse teosten materiaalisuutta. Futuristisistakin töistä huokuu museaalinen vivahde. Taanilan näyttely vaikuttaa rakkauslaululta yhä harvinaisemmaksi käyvälle äänelle, projektorin hurinalle. Luuppina pyörivä, näkyviin jätetty filminauha muodostuu osaksi töiden monimateriaalista ornamenttiikkaa, kuten teoksissa *Täydellisen pimennyksen vyöhyke* (2006) ja *SSEENNSSEESS* (2013).

”Hauskaa, että on mahdollisuus jättää tekniikka läpinäkyväksi osaksi teoksia. Siinä on ilman muuta veistoksellinen ulottuvuus. Pidän formaattien rinnakkaiselosta ja siitä, että nyt voi käyttää hyväksi sekä filmiä, videonauhaa että digitiedostoja ja tehdä töistään hybridejä. Lopullinen ja paras esitysmuoto riippuu aina teoksen sisällöstä.”

Taanila kuratoi Oberhausenin elokuvajuhlille teeman, joka kulkee työnimellä ”Film without Film”. Kokonaisuus ei sisällä hänen omia teoksiaan vaan töitä, jotka sijoittuvat elokuvateatteriin ja ovat ajallisia, mutta joissa ei ole minkäänlaista liikkuvaa kuvaa, jota heijastettaisiin valkokankaalle:

”Osa on performansseja, useat teoksista ovat hyvin käsitteellisiä, työt

saattavat sisältää esimerkiksi savua, diakuvaa tai ääntä. Yleensä mennään yhdessä pimeään saliin ja koetaan siellä joku uniikki hetki liikkuvan kuvan kanssa – sen voi tehdä toisinkin, mikä kiinnostaa minua paljon.”

Sisältö ja materia kulkevat Taanilan elokuvakäsittelyssä yhteenkietoutuneina aina formaatin kuolemaan asti, kuten fotogrammisarjassa *Mustavalkoisia elokuvia* (2013). Filmihullu tuhosi videokasettejaan niille nauhoitettujen elokuvien väkivallan ja tuhon koreografian mukaisesti: jos päähenkilö iskee päänsä kalliioon, videokasetti on hakattu tohjoksi kivenmurikalla. Jäänteet Taanila on kipannut valokuvaperille ja valottanut pimiössä ilman kameraa.

Muovinhajuinen ikuisuus

Videoinstallaatiossa *Verbranntes Land* (2002) Taanila vertaa muistia haperutuvaan ja rapistuvaan VHS-nauhaan:

”On armollinen ajatus, että olemme vain hetken täällä käymässä ja että myös esineiden ja taiteen kaari on rajattu. VHS on hyvin inhimillinen formaatti, sillä digitaalisuuden täydellisyydessä on jotain kammottavaa. Olemme kaikki aikamme lapsia, ja jos on kasvanut ympäristössä, jossa on hitaasti pyöriviä magneettinauhoja ja filmejä, se vaikuttaa myös ajattelun ja kokemuksen nopeuteen.”

Kurenniemi tuntuu tavoittelevan juuri digitaalista ihmisyyttä, ultramodernin sukupolven muistia. Kurenniemen arkistointiprojekti ei ole ollut sattumanvaraista taltiointia vaan kaikki tähtää vuoteen 2048, jolloin teknologia on kyllin kehittynyt uuden koneihmisen konstruomiseksi nykyhetken ja lähimenneen palasista – aivan kuten *Sirkuksen* Theodisius haaveilee mahdollistavansa arjen pikkutarkan rekonstruoinnin tulevaisuudessa. Taanila on kuvannut Kurenniemen projektia dokumenttielokuvassa *Tulevaisuus ei ole entisensä* (2002). Vaikka miehet jakavat kiinnostuksen teknologiaan, heidän suhtautumisensa siihen eriiä,

mikä ei estänyt kaksikkoja ystävyystämstä. Kurenniemi paljastaa hankkeensa dekadentin puolen kaavaillessaan, että kun koneihmisillä on edessään 100 000 vuotta tapahtumaköyhää elämää, ei heillä ole muuta tekemistä kuin rekonstruoida 1900-luvun historia – tai katsella pornoa.

Koska ikuisuus ei rapistu, se ei myöskään hengitä, missä piilee Kurenniemen visioiden musta huumori. Herkkinä nuoruusvuosina nähty Taanilan Futuro-elokuva syytytti allekirjoittaneessa ikuisen kaipuun muuttaa asumaan muikeaan muoviufoon, mutta vierailu Espoon WeeGee-museokeskuksen pihalle pystytettyyn aitoon Futuroon ei voinut olla kuin pettymys: sisällä haisee samalta kuin Bajamajassa. Olisi ollut parempi olla menemättä ja säilyttää retrohaaveet. Taanila ei itsekään toivo omalle kohdalleen uutta elämää koneihmisenä ja ymmärtää myös Futuron ankeutta:

”Olen vahvasti sitä mieltä, että Futuro on omimmillaan valokuvissa ja filmipätkissä: niissä se on kiinnostava ja mielikuvitusta kutkuttava päiväunelmoinnin kohde, johon voi projisoida mitä tahansa. Omat käyntini Futuro-taloissa ovat olleet samanlainen antiklimaksi: ilma on huono eikä niissä tee mieli oleilla pitkään. Se on liian terävää.”⁷

Ikuisuutta kiehtovampaa onkin sitkeä loppuunsaattaminen. Hypnoottinen lyhytelokuva *Kuuden päivän juoksu* (2013) kuvaa nimensä mukaista äärimmäistä kestävyyslajia, päähenkilönään ultrajuoksija Ashprianal Pekka Aalto.

”Vaikka teos on näennäisesti urheilufilmi kronologisuudessaan ja tuloskeskeisyydessään, sen päämäärä on ollut kuvata henkistä kilvoittelua. Tätäkin mielentilaa kuvataan jälleen kerran aika avoimella tavalla: halusin välttää kaiken psykologisoinnin, kuten sen, mikä yksittäinen episodi Ashprianalin elämäntarinassa on johtanut siihen, että hänen pitää juosta näin pitkään.”

Kuuden päivän juoksu on toistuvine elementteineen muodoltaan suljettu teos. Onkin haastavaa säilyttää avoimuus alle 15 minuutin lyhytelokuvassa, jossa juostaan kuuden päivän ajan mailin pituista ympyrää puistossa. Toisaalta toisteisuus nostaa (katsojassa virittyvät) mielensisäiset maisemat elokuvan muuttumattoman maiseman rinnalle.

”Hupaisaa kyllä, kun ensimmäisen kerran kuulin, että kisa järjestetään Queensin puistossa New Yorkissa, ajattelin: hienoa olla keskellä luontoa, linnut laulavat ja paikalla valitsee jotenkin sakraali tunnelma. Todellisuus oli kaikkea muuta. Vieressä meni kahdeksankaistainen pikatie, ja läheiselle LaGuardian lentokentälle laskeutui arkisin 45 sekunnin välein koneita. Melu oli valtava koko ajan. Mieleen tuli Finnairin vanha mainoslause ’Lentäen olisit jo perillä’. Mutta kun kilpailijat juoksevat äärettömän hitaasti autojen ja lentokoneiden ympäröiminä, alkaakin juokseminen tuntua mielekkäältä ajatuksena tai valintana.”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Markku Lahtela, *Sirkus* (1978). SKS, Helsinki 1999, 13.
- 2 Robotti toistelee myös lausetta ”Rauhaa rauhaa joulua on jo ovella!”, paitsi esteeseen törmätessään, jolloin se huudahtaa: ”Voi ihmisen pieru!”
- 3 Lahtela 1999, 5.
- 4 Olaf Möller, Määrittämätön aika termodynamiikan ensimmäisen lain mukaan. Teoksessa *Mika Taanila. Aikakoneita*. Toim. Leevi Haapala & Kati T. Kivinen. Nykyaikaisen museon julkaisu 140/2013, 11–21 (18–19).
- 5 Näyttelyssä esillä oleviin lehtileikkeisiin kuuluu 1972 valmistunutta Dimi-Syntetisaattoria – kahden tai useamman ihmisen keskinäisen koskettelun musikaalista ”seksofonia” – esitellyt iltapäivälehtien artikkelit, jonka sensaatiohakuinen otsikko julistaa: ”Muhinat musiikiksi!”
- 6 Installaation pohjana on Taanilan ja Jussi Eerolan pitkä seurantadokumenttielokuva *Atomien paluu*, joka ei ole vielä valmistunut.
- 7 Myös Olaf Möller (2013, 14) päivittele Taanilan näyttelykirjan esseessään: ”Futuroon istuessa ihmettelee, miten ihmiset ovat voineet kestää hajua paria minuuttia kauempaa.”

